

16. YÜZYIL KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE TIP İLMİ

Nagehan U. EKE

Özet

Tabii ilimler, tabiattaki basit ve mürekkep cisimleri konu alırlar. Bu ilimlerin başında gelen ilmu't-tıb (tıp ilmi), sağlık ve hastalık bakımından insan bedenini inceleyen ilim dalıdır. Klasik Türk şiirinde de tıp ilmiyle ilgili, doğrudan olmasa da dolaylı olarak bahisler mevcuttur. Bu çalışmada, 16. yüzyıl klasik Türk şairlerinden *Fuzûlî*'nin Türkçe Divanı ile *Zâtî*, *Üsküplü İshak Çelebi*, *Hayâlî Bey* ve *Helâkî*'nin Divan'ları olmak üzere toplam beş Divan'dan hareket edilmiş; bu Divan'lar, çalışmanın örneklemini teşkil etmiştir. Çalışmanın evreninde ise bu Divan'ların sistematik bir şekilde taranmasından elde edilmiş olan beyitlerden yola çıkarak söz konusu şairlerin şiirlerine, tıp ilmini nasıl yansıttığı ve bu ilmin şiirin estetik yapısına katkılarının ne olduğu araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: tabii ilimler, tıp ilmi, 16. yüzyıl klasik Türk şiiri.

Medical Science in the 16th Century Classical Turkish Poetry

Abstract

Natural sciences take simple and complex objects in nature as their subjects of study. The most significant science among natural sciences is the 'Medical Science' (ilmu't-tıb), a branch of science which examines human body in terms of health and illnesses. In Classical Turkish Poetry, although they are not direct, there are some references on the Medical Science. In this study, five Divans of 16th Century Classical Turkish poets; *Fuzûlî*'s Turkish Divan, *Zâtî*'s, *Üsküplü İshak Çelebi*'s, *Hayâlî Bey*'s and *Helâkî*'s Divans are taken into consideration and these Divans form the sample data of this study. In the core of this study, the reflections of medical sciences on poems and the contributions of this science on the aesthetic structure of the poetry are explored by systematically scanning the poems of these poets and analyzing the sample couplets that are found.

Key words: natural sciences, medical science, 16th century classical Turkish poetry.

Giriş

Tabii ilimler, tabiattaki basit ve mürekkep cisimleri konu alırlar. Aristoteles'in sekiz kitaptan oluşan *Physica*'sı İslam dünyasında tabii ilimlerle ilgili olarak meydana getirilen eserlerin ana kaynağı olmuştur. İslam bilgileri arasında en kapsamlı ilim tasnifini yapmış olan **Taşköprülü-zâde**, *Miftâhu's- Sa'âde ve Misbâhu's- Siyâde* adlı eserini 7 bölüme ayırmış, bunlardan 4. bölümde teorik felsefeden (el-Hikmetü'n-Nazariyye) bahsetmiş, teorik felsefe ile ilgili ilimleri de 10 şubeye taksim etmiş, bu şubelerden 4-6. şubeleri tabii ilimlere tahsis etmiştir. Bunlar sırasıyla **tıp**, **firâset**, **ahkâm-ı nücûm** ve **sihir** ilimleridir. Müellif bu ilimleri ele almadan önce, onlar hakkında bir giriş yapmış ve şunları söylemiştir:

"Bu, bütün çeşitleriyle kendisinde tabiî cisimlerden bahsedilen bir ilimdir. Konusu, 'değişen' olması yönüyle cisimdir. Yararı, gerek gökler ve unsurlar gibi basit cisimlerin, gerek mevâlid-i selâse, hava-küre gibi birleşik cisimlerin durumlarını bilmektir. Kitab-ı Aristotalis, bu ilimdeki faydalı kitaplardandır. Sekiz cüz olup bu ilmin usulüdür... Tabî'iyatın da sekiz dalı vardır. Bazıları katında şu on ilimdir: 1. Tıp ilmi, 2. Baytarlık ilmi, 3. Doğancılık ilmi, 4. Firâset ilmi, 5. Rüya tabiri ilmi, 6. Astroloji ilmi, 7. Sihir ilmi, 8. Tılsım ilmi, 9. Simya ilmi, 10. Kimya ilmi, 11. Ziraat ilmi... Zira tabii ilimler, basit ya da mürekkep cisimleri inceler. Basit cisimler ya astrolojideki gibi felekîdir, ya tılsımdaki gibi unsûrîdir. Mürekkep cisimler de, ya simya gibi kendisine karışım gerektirir. Bitki gibi nefsi olup da b nefis, idrak edici bir nefis değilse filâhattır. Hayvanlar ve bunlar gibi nefis taşıyorsa, baytarlık, doğancılık vb.dir. Nefsi düşünebiliyorsa insandır. O da tıp ilmiyle sağlığı korumada olur. İç durumlarını gösteren dış durumları söz konusuysa buna firâset denir. Nefsin duyulardan uzaklaştığı durumlarda olursa rüya tabiri ilmi, basit ve birleşik cisimlere genel olan sihir ilmidir..." (İzgi 1997: 13-14)

Görüldüğü gibi tabii ilimlerin köklerinin yarısına yakını gaybiyyat da denen garip ve gizli ilimlerdenidir. Tıbbınki hariç, firâset, ahkâm-ı nücûm ve sihrin dalları da yine garip ve gizli ilimlerdenidir; esrarla bürülü, kehanet yüklüdür. Tabii ilimlerin sihir malzemesi yapılp asıl ve esasından uzaklaş-tıkları görülüyor.

Tabii ilimlerin başında gelen "**ilmü't-tıb**", sağlık ve hastalık bakımından insan bedenini inceleyen ilim dalıdır, pek çok alt kolu vardır. İslam dünyasında dinî ilimler yanında en çok teşvik edilen ilim, tıp ilmi olmuş, *Gazâlî* başta olmak üzere birçok İslam bilgini tıp ilmini *farz-ı kifâye* ilimlerden saymışlar ve teşvik etmişlerdir. Osmanlılarda tıp eğitiminin yapıldığı başlıca müesseseler *Edirne Dârü's-şifâsı Tıp Medresesi* ve *Süleymâniye Dârü's-*

şifâsı Tıp Medresesi'dir. Osmanlıların bütün ilimlerde olduğu gibi tıp ilminde de en parlak dönemi Fatih devrini de kapsayan 15. yüzyıldır. Tıp eğitimiinde okutulan *el-Kânûn fi't-Tıbb* (Köker 1984: 57-69), büyük bir tıp ansiklopedisi niteliğinde olup İslâm tıbbının büyük ustası *İbni Sînâ* (Açıkgöz 1989: 49)'ya aittir. Eser tıp ilminin ve İslamî tıbbın bütün konularını kapsamaktadır.

Bu çalışmada, Osmanlı kültür coğrafyasını ve şiirin gelişim seyrine şairlerin katkılarını dikkate alarak 16. yüzyıl klâsik Türk şairlerinden *Fuzûlî*'nin Türkçe *Dîvanı* ile *Zâtî*, *Üsküplü İshak Çelebi*, *Hayâlî Bey* ve *Helâkî*'nin *Divan*'ları olmak üzere toplam beş *divandan* hareket edilmiş; bu *divanlar*, çalışmanın örneklemini teşkil etmiştir. Çalışmanın evreninde ise bu *Divan*'ların sistematik bir şekilde taranmasından elde edilmiş olan beyitlerden yola çıkarak söz konusu şairlerin şiirlerine, dönemin tabii ilimlerinden olan tıp ilminin nasıl yansıdığı ve bunların şiirin estetik yapısına katkılarının ne olduğu araştırılmıştır. Klasik Türk şairleri şiirlerinde tıp ilmine ve onun çeşitli ıstılahlarına yer vermişlerdir. Tıp ilmiyle ilgili pek çok unsur, şairlerin dilinde birer mazmuna esas olmuştur. Şairlerin şiirlerine giren bu ilim alanıyla ilgili unsurları maddeler hâlinde inceleyecek olursak:

1. Tıp İlimi İle İlgili Terimlerin İşlenişi

Klasik Türk şiirinde tıp ilmiyle ilgili terimler şairler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Âşık olduğu için gönlünün hasta olduğunu düşünen âşık, bu marazi derde deva aramaktadır. Bu sebeple de tıp ilmi, mecaz dünyasının vazgeçilmez bir kaynağı durumundadır. Klâsik Türk şiirinde tıp ilmi, kendi içinde bölümlere ayrılarak ele alınmış ve tıbbın insan sağlığı için öneminden, sağlığı korumanın yollarından, çeşitli hastalıklardan, hastalıkları tedavi etmenin yollarından ve iyi bir hekimin sahip olması gereken özelliklerden bahsedilmiştir. Çalışmaya konu olan *Divan*'larda da tıp ilmiyle ilgili bazı terimlerin söz konusu edildiği görülmektedir. Seçilen *Divan*'lardan örneklenen beyitlerin ışığında genel bir değerlendirme yapıldığında **hasta**, **dert**, **etibba**, **hekim**, **kan**, **derman**, **neştercük**, **cerrah**, **ilaç**, **em**, **merhem**, **tiryâk**, **yara**, **mecrûh**, **cerrah**, **zahm**, **şifâ**, **dâr'üş-şifâ** gibi tıp terimlerinin sıkça kullanıldığı görülmüştür. Örnekleri inceleyecek olursak:

Birinün gamzesi nîşi birine nûş-ı cân olsa
Birinün gözleri *zahmı* birine 'ayn-ı *merhemdür*
İshak Çelebi, 64/3

İshak Çelebi bu beyitte ihtimaller üzerinde duruyor. Birinin yan bakış kılıcının zehri, diğeri için can bağışlayıcı oluyor. Birinde gözlerin açtığı yara için, diğeri merhem için kaynağı oluyor. Birinci mısradaki *nîş* ve *nûş* cinası var-

dır. Beyitte *zehirli kılıç X panzehir*, *göz değmesi=zahm X ayn-ı merhem* ve *ayn (göz) X göze (pınar)* kelimeleri arasında ilişkiler vardır. Ayrıca, klasik Türk şiirinde genellikle ok veya kılıca benzetilen ve *gamze* olarak adlandırılan sevgilinin yan bakışının, burada akrep iğnesine veya dikene benzetilmesi farklılık arz etmektedir.

Sinen ey *derdüm emi merhem-i kâfurî* imiş
Yaralı bağrına ammâ seni kimse saramaz
Zâtî, G 559/3

Zâtî'nin bu beytinde; “*Ey derdimin ilacı, sinen kâfurî merhemi imiş; fakat yaralı bağrına seni kimse saramaz.*” denilmektedir. *Kâfur* kelimesi, Uzak Doğu ülkelerinde yetişen ve tıpta kullanılan, çiçeği papatya çiçeğine benzeyen bir çeşit bitkiye verilen addır; asıl beyaz kâfur, bu ağacın yapışkan olan zamkı imiş; renkli, yarı şeffaf ve kolay kırılan, çok güzel kokan bir madde imiş; afiyet ve iştah açıcı, ateşli şişlikleri giderici, baş ağrısını dindirici, uyku verici ve cinsî istekleri artırıcı özelliklere sahip olan bu bitki, eski tıpta üçüncü dereceden soğuk ve kuru olarak bilinirmiş (Pala 2003: 264). Sevgilinin sinesi, beyaz olduğu için kâfura benzetilmiştir. Derdine seslenen şair, sinesindeki yaranın şifa verici ilacının, sevgilinin kâfur renkli sinesi olduğunu, ancak kimsenin yaralı bağrına sevgiliyi saramadığını söylemiştir; çünkü sevgiliye sarılmak kabil değildir.

Zâtî kan yutmuş yüreklerden o *cerrâh* oğlunun
Gamzesi oh vây ne *neştercük* olur kan almaga
Zâtî, G 1301/5

Zâtî'nin bu beytinde görülen, cerrah olan sevgilinin yan bakışının okunun yani kirpiğinin neşter olup, kan dolu yürekten kan alması tasavvurları gerçekten farklılık ve orijinallik arz eder. Sevgilinin kan dökmeye alışık olan gamzesi, neştere benzetilmiştir. Bu özellik sevgiliye baba mesleği olarak intikal etmiştir. Beyitte âşğın çektiği acı verici sıkıntı dile getirilmiş “oh vây” gibi kelimeler bu amaçla kullanılmıştır. “Neştercük” ise kendisi küçük ama ameliyat için çok mâhir bir alettir. Ayrıca günümüzde, kan vermenin sağlık açısından pek çok faydalarının olduğu bilinmektedir: Kemik iliğinin yağlanmasını önleyip kan yapımı canlı tutulur; genç kan üretimine yardımcı olur; kişinin savunma mekanizması güçlenir; kalp krizi ihtimali %90 azalır; kişide baş ağrısı, yüksek tansiyon, stres, yorgunluk gibi rahatsızlıkların giderilmesine çok büyük katkısı olur. XVI. yüzyıl şartları içinde şairin, bu kadar ayrıntılı olmasa da kan vermenin faydalarından haberdar olduğu şüphesizdir. Üstelik kanı alan cerrah sevgili olunca, bu fayda şair için bir kat daha artmaktadır.

Tenimde *zahm-ı* hadeng-i belâ velî şâdım
Ki lutfun olsa bulur cümle *zahmler merhem*
Fuzûlî, K 16/33

Fuzûlî ise teninde belâ oklarının açtığı yaralar taşıdığı için mutlu olmaktadır. Bu mutluluğun sebebi ise, sevgilinin kendisine acıyıp lütfetmesi hâlinde bu yaraların merheme kavuşacağına dair yüreğinde taşıdığı umuttur.

Dikse sînem zahmını cerrâhlar mecrûh olup
Rişte kan ağlar bana bir yana sûzen bir yana
Hayâlî, G 21/3

Hayâlî bu beyitte cerrahî bir müdahaleden söz ediyor. Bağrındaki yarayı cerrahlar dikerken acıttıklarından, onların da yürekleri yaralanıyor; hatta ip ve iğne de teşhis edilerek ikisinin de kan ağladıkları belirtiliyor. Beyitte “dik-, zahm, cerrah, mecruh, kan ağla-, rişte, sûze” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

Görüben derdümü dermânde kalur mıydı tabîb
Dil-i bîmârum eger kâbil-i dermân olsa
Helâkî, G 123/4

Helâkî de beytinde; “Çaresiz hasta gönlümün dermanı mümkün olsa, derdümü görünce doktor aciz kalır mıydı?” diye sormaktadır. *Helâkî*, işi şifa vermek olan tabibin, âşığın hasta gönlünü gördüğü hâlde tedavi etmekte aceze düştüğünü söylemektedir. Bunun sebebi, hastalığının manevi olmasıdır. Tabip ise ancak maddi derde derman üretebilir.

Klasik Türk şiirinde sevgilinin birçok güzellik unsuru **kan** ile ilgilidir. Gözler, gamze ve kirpikler kan dökücülük özelliğine sahiptir. Dudak, yanak ve ben ise kan renginde olduğu için âşığa kanı hatırlatan birer katildir. Kimisi kan iletir, kimisi kan döker. Âşığın ağlayan gözlerine kan oturur ve artık kanlı yaşlar dökmeye başlar. Yakut, lal ve mercan, renk bakımından kırmızı olmaları dolayısıyla kana benzer. Bütün bu münasebetler dolayısıyla *hûn(kan)* kelimesi birçok terkipler kurar. *Hûn-âlûd*, *hûn-efşân*, *hûn-ı eşk*, *hûn-rîz* vs. bunlardandır (Pala 2003: 224). Kanla ilgili beyitlerden örnekler verecek olursak:

Tevbe idüp bâdeye kanına girdüm gönlümün
Korkum oldur âkıbet bir gün tutar ol kan beni
İshak Çelebi, G 304/4

İshak Çelebi, gönlünün kanına girip onu şaraba tövbe ettirdiğini, korkusununsa bir gün kendisini o kanın tutması olduğunu söylemektedir. *Kanına girmek* “birini öldürmek veya öldürtmek” (Türkçe Sözlük 2005: 1057) anlamında bir deyimdir. Şair, şarap içmeye tövbe ederek gönlünün katili olmuştur. Korkusu o kanın bir gün kendisini tutmasıdır; *kan tutmak* deyişi de “kan gördüğünde bayılmak, şok geçirmek” (Türkçe Sözlük 2005: 1056) anlamlarında kullanılır. Canileri kan tuttuğu hakkında bir kanaat vardır. Kan tutan

kimse, öldürdüğü adamın naaşı başından ayırlamaz veya ne zaman kan görse bayılırmış (Onay 1992: 240). Özellikle “bade”nin geçtiği beyitlerde kan tutmasından bahsedilir, çünkü şarap da rengi dolayısıyla kanı hatırlatır. Gerek içerken gerek içtikten sonra verdiği sarhoşluk da şarap-kan tutması ilgisini kurmaya müsaittir. Bu beyit, kan tutmasının özellikle “bade” ile birlikte kullanımına güzel bir örnektir.

Bakdıkça sana kan saçılır dîdelerimden
Bağrım delinir nâvek-i müjgânını görgeç
Fuzûlî, G 53/2

Fuzûlî'nin ise sevgiliye baktıkça gözlerinden kan saçılır; sevgilinin kirpiklerinin okunu gördükçe de bağı delinir. Şair, sevgiliye baktıkça gözlerinden kan boşalır, adeta ruhu tasfiye olur. Çünkü sevgilinin kirpikleri öyle bir oktur ki âşğın bağı deler. Bağrı delince de yine kan kaybeder (Tarlan 1985: 190). Beyitte âşğın içler acısı durumu gözler önüne serilmektedir.

Âdemî *kan yutmadan* hâli değil ol demde kim
Ana rahminde vücudu câmesin pür-hûn giyer
Hayâlî, G 118/3

Hayâlî ise beytinde insanın yaratılışına bir gönderme yapmıştır. İnsanoğlunun ana rahminde beslenmesi *kan yutmak* deyiimiyle verilmiş ve bunun kızılık şurubu içmek gibi olduğu ima edilmiştir. Embriyonun anne karnında zarla çevrili oluşu ise beyitte, vücudun elbisesinin kandan bir örtü oluşuyla ifade edilmiştir.

Beyitlerde geçen bir başka unsur olan **dârü's-şifa (şifa yurdu, hastane)** ise eskiden aynı zamanda tıp fakültesiydi. İlk dârü's-şifa, *Tolunoğlu* tarafından H.261 yılında yaptırılmıştır. Buralarda beden rahatsızlıklarının tedavi metotları uygulanırdı. Ruhsal hastalıklar için olan dârü's-şifalara *bimâr-hane* denir. Bugün *tumarhane* denmektedir (Pala 2003: 117).

Bî-çâre hastalar maraz-ı cehline kamu
Dârü's-şifâ-yı ma'rifetünden olur devâ
İshak Çelebi, K 1/11

Kapında bağlamalı görenler Hayâlîyi
Edip kıyâs dedi ki *dârü's-şifâ* budur
Hayâlî, G 179/6

Yine dîvâne-i aşk eyledi *dârü's-şifâ* meyli
Yine gül-zâre çıktı kûşe-i mihnet giriftârı
Fuzûlî, K 18/3

İshak Çelebi'ye göre, cehalet amansız bir hastalıktır; bu hastalığa tutulanların marifet (deruni bilgi) hastanesine gitmesi gerekmektedir. *Hayâlî*'yi

ise sürekli, sevgilinin kapısında görenler onu bir deli, sevgilinin evini de hastane sanmaktadırlar. Ancak zapt olunmayacak halde olanlar bağlanır, onlara deli gömleği giydirilir. Âşık da sevgiliye duyduğu bu aşktan deli divane olmuştur. Onun artık tımarhanede deli gömleği giydirilmiş bir deliden farkı yoktur. Âşığın şifa yurdu ise sevgilinin yanıdır. *Fuzûlî* ise beytinde; “*Şifa yurduna meyleden divane, yine âşık oldu; mihnet köşesinin düşkününü ise yine gül bahçesine çıktı.*” demektedir. Herkes kendisi için uygun olan yere gitmektedir; sevgilinin bulunduğu yerin âşık için bir şifa yurdu olduğu düşünülürse, âşık oraya gidebilmek için aşkından deli divane olacaktır. Çünkü aşk hastası olan âşığın mekânı ancak orası yani hastane (tımarhane) olabilir.

2. Hastalıklar

Klasik Türk şiirinde âşık, bir **aşk hastasıdır**. Tam bu noktada *divan şairlerinin aşk anlayışı ile âşıkların rol ve kimliklerine* kısaca temas etmek yerinde olacaktır: Klasik Türk edebiyatının aşkı terennümü, nitelik yönünden batı edebiyatlarından; nicelik yönünden de doğu edebiyatlarından ayrılır ve mesafelerce geniş çağrışımlara zemin hazırlar. Klasik Türk edebiyatı şiir ağırlıklı bir edebiyattır ve tabii ki baştan sonu aşkın beyanıyla doludur. Klasik şiirde genelde söz konusu edilen aşk, tabii (cismani) aşktan ruhani aşka; mecazi aşktan ilahî (mutlak) aşka, bedensel aşktan platonik aşka, pek çok yorumlar getirilerek açıklanmış ve anlatılmıştır. Klasik edebiyatta aşkın belli kıstasları, kuralları, yolu yordamı vardır; ama öncelikle “Aşkın evveli sabır, ahiri tahammüldür.” (Pala 2003: 83). Âşığın gıdası ise üzüntüdür. Her ne kadar acı olsa da aşka şikâyet, ah-vah yoktur. Asla kapanmayan aşk yaraları, gizli tutulan bir üzüntünün ihtisas sahası olur. Âşık, üzüldüğü nispette aşkı artar. Âşık, sevgiliden daima lütuf bekler; ancak sevgilisiyle asla bir araya gelemez. Sevgili katında en makbul âşık, eziyetine en fazla tahammül gösterendir. Onun için daima eziyet eder. Eziyetten vazgeçmesi, aşktan yüz çevirmesi demektir. Onunla olan beraberliği ise daima hayalîdir. Sevgiliye ait bir özellik, bir bakış, bir söz âşık için sarhoşluk nedenidir. Âşık, bunları düşündükçe kendinden geçer. Canını sevgilisine verecek kadar cömerttir. Sözünde durur ve sadıktır. Sevgiliden gelen her türlü eziyete katlanır. Buna rağmen sevgili, en son onu hatırlar. Sevgiliden ayrı kalmak ise âşık için ölümdür. Bu nedenle hayatla ölüm arasında bir bocalayış içindedir. Âşık, sevgilisinden başka talih, felek, ağyar, zaman ve buna benzer şeylerden de zulüm gören kişidir. Bu zulüm karşısında sabahlara dek ağlar, gözüne uyku girmez, yakasını yırtar, kan yutar, içine kan oturur, deniz gibi coşar, aldatılır, oyuncak gibi oynanır, yaralanır, hastalanır, aklını yitirir... Onun başına gelenler *defter ü divana* sığmaz (Pala 2003: 47). Âşıktan beklenenler ise şunlardır: Âşık, “maktul (öldürülmüş)” sıfatıyla sıfatlanmalıdır; kendini telef etmelidir; daima uyanık kalmalıdır; gamını ve kederini gizlemelidir; sevgili

için çok âh çekmelidir; sevgilisinin sevdiği şeylere uygun davranmalıdır; sevgilisine itaat etmelidir; kalbi, aşktan çılgına dönmelidir; sevgilisiyle birlikteyken nefes bile almamalıdır (Pala 2003: 47)... İşte klasik Türk şairlerinin şairlikleri, âşığın bu rol ve hüviyetlerini kabul etmekle başlar. Tüm bu sıkıntılarla mücadele etmekle yükümlü olan âşığın hastalığı aşk ise, sevgilinin ve rakibin cevri ü cefası ile ortaya çıkar. Zayıf bir beden, bükülmüş bir bel, sararmış bir beniz ve güçsüzlük bu hastalığın en önemli belirtileridir. Bedeni tir tir titrer, zayıflıktan adeta iğne ipliğe dönmüştür. Kısacası, aşk derdine düşmüş olan âşıkta bazı hastalıklar baş gösterir. Örnek beyitler üzerinde bunları inceleyecek olursak:

Endâm-ı serve lerze düşerse aceb midür
Benzinde kanı kalmadı sarardı erguvân
İshak Çelebi, K 16/10

İshak Çelebi bu beytinde; “*Servi boylu sevgiliye titreme gelirse şaşılır mı? Benzinde kanı kalmadı, erguvan sarardı.*” demektedir. Şair burada teşhis sanatı yaparak serviyi ve erguvanı kişileştirmiştir. Servinin vücuduna titreme gelmesine şaşmamak gerektiğini söylemektedir. Burada, uzun boyluların daha çabuk yıprandıkları vurgulanmaktadır. O da bir çeşit hastalıktır. Erguvan ise kırmızı renkte bir çiçektir. Renginden dolayı kanla ilişki kurulan bu çiçek de beyitte kansızlık çekmektedir ve benzi sararmıştır. Erguvan, servi için duyduğu endişe nedeniyle rahatsızlanmıştır. Burada servi sevgili için, erguvan ise âşık için benzetilen konumundadır.

Hastayım gönlüm döner cân talbınur ditrer yürek
Saglar idüm ol gözi bîmârı görsem bir dahi
İshak Çelebi, G 313/6

İshak Çelebi, bu beytinde ise bir âşıkta bulunabilecek bilimum hastalıkları saymaktadır. Âşık olan şair, hastadır: gönlü döner, midesi bulanmaktadır; canı talbınur, canı çıkacak gibi olmaktadır; yüreği titrer, yürek çarpıntısı (bugünkü deyimle *taşikardi* hastalığı) vardır. **Taşikardi**, kalp atışlarının hızlanarak normal değerlerinin üzerine çıkması hastalığıdır. Taşikardi fizyolojik (aşırı yorgunluk, heyecan, sindirim, gebelik) ya da patolojik koşullar sonucunda ortaya çıkar. Âşık olan şair için heyecan kaçınılmazdır. Bu da onda bu hastalığın nüksetmesine neden olmaktadır. Âşık ancak o gözü bütün bu hastalıklara sebep olanı bir daha görürse iyileşebilecektir.

Ey bana nusha yazan kimse yüri ez suyun iç
Ditreten derd ile dir dir beni fûrkat tebidür
Zâtî G 398/6

Zâtî, hastalığı için kendisine muska yazan kişiye seslenerek onu ezip suyunu içmesini; kendisini dert ile böyle tir tir titretenin sevgiliden ayrı ol-

manın verdiği *sıtma*'dan kaynaklandığını söylemektedir. Şair, muskadan ve muskacıdan şifa beklememekte; muskanın, tutulduğu aşk ve ayrılık sıtmasına iyi gelmeyeceğini düşünmekte ve o muskayı yazana, muskayı ezip suyunu içmesini önermektedir.

Bu ne iştir ki bizi iğne kimi inceldip
Salar iplik kimi her dem bir uzun sevdâya
Fuzûlî, G 244/4

Fuzûlî'nin beytinde ise aşk derdinden iğne ipliğe dönmüş hasta âşık motifi vardır. Sevgili bir taraftan âşığı aşkıyla iğneye çevirirken, bir taraftan da iplik gibi uzun bir sevdaya salmaktadır. Beyitte âşığın özelliklerine değinilmiştir: İplik gibi uzun, uzadıkça uzayan sevdaya tutulan âşık, zayıflıktan iğne gibi incecik kalır.

Sararmış çehremi sanman ki reng-i za'ferândır bu
Mahabbet âleminde dûstum fasl-ı hazândır bu
Hayâlî, G 461/1

Hayâlî ise sararmış çehresinin safran rengi sanılmamasını, zira renginin sarılığının sevgi âleminde hazan mevsimiyle dostluğundan kaynaklandığını söylemektedir. Beyitte geçen “zaferân (safran)”, eski tıpta kullanılan açık sarı bir eczadır. Kalbe kuvvet verir, rengi güzelleştirir, idrarı çoğaltır, şehveti düşürür, damarları açarmış. Sarı renkli bir bitki olduğu da rivayet edilen zaferânın ferah ve neşe verici özelliği olduğu da söylenmektedir (Pala 2003: 500). Klasik şiirde, bu beyitte de olduğu gibi, rengi dolayısıyla çok anılır.

Gussa çekme mübtelâ-yı aşk oldunsa gönül
Çünkü bîmâr olmanın âhır sonu tîmârdur
Hayâlî, G 139/2

Hayâlî bu beyitte ise; “Gönül, aşkın mübtelası oldunsa sıkıntı çekme; çünkü hasta olmanın sonu iyileşmektir.” diyerek görünüşte gönlüne teselli vermektedir. Şair, aynı zamanda tam tersini de kastederek sonunun tımarhane olacağını söylemektedir; ancak bunda üzülecek bir şey yoktur. “Gussa çek-, mübtela, bîmâr, tîmâr” sözcükleri arasında tenasüp vardır.

Âşığın gönlünü hasta eden veya yaralayan, aynı zamanda sevgilinin güzellik unsurları olan *gamze* ve *kirpikler*dir. Bunlar da “tîr” ve “şemşîr” kelimeleriyle ifade olunurlar. Genellikle gönül, hastaya; sevgili, tabibe; sevgilinin bulunduğu yer, şifâ-hâneye; vuslatı ise şerbete (ilaç) benzetilmiştir. Buna göre, sevgili tabiptir ve âşığın hastalığının ilacı da onun vuslatıdır; ancak tabip olan sevgili, hasta olan âşıktan bu dermanı her zaman esirgediği için, âşığın hastalığı hiçbir zaman şifa bulmaz. Zaten âşık da hiçbir zaman iyileşmek arzusunda değildir. Tabiplerin verdiği ilaçlara bile yüz çevirir. Sevgili-

sine kavuşamayan âşığın derdinin tek çaresi ise ölümdür. Şairler, bu amansız derdi ve çaresini şiirlerinde sıkça işlemişlerdir:

Cigerde cevır okı peykânı yarası vardır
Bu derdün ölmeden özge ne çâresi vardır
İshak Çelebi, G 65/1

İshak Çelebi, ciğerinde zulüm okunun yarası olduğunu ve derdin ölümden başka çaresi olmadığını söylemektedir. Sevgilinin istiğna okunun ucu âşığın ciğerinde kalmıştır ve yara devamlı olarak işlemektedir. Açık yaralar daima mikrop kapar ve bu durumun sonu ölümdür.

Zehr-i gamı yimek gerek İshâk çâre ne
Çünkü marîz-i ışka münâsib gidâ budur
İshak Çelebi, G 75/7

Bu beyitte ise *İshak Çelebi*, gam zehrini çaresiz yemek gerektiğini, çünkü aşk hastalığının en iyi ilacının bu olduğunu söylemektedir. Klasik şiirde şair ve âşık daima gamlıdır. Gam, âşık için bir mihenk taşı gibidir, onun âşıklık yolunda ne derece istekli ve dayanıklı olduğunu ölçer. Bu yüzden âşık daima gam ister, adeta onsuz olamaz (Pala 2003: 172). Âşık gam ile o denli içli dışlıdır ki gamla yaşamak onun için bir zevke dönüşür; çünkü bu gam sevgiliden gelmektedir ve sevgiliden gelen her şey gibi değerlidir. Gamın çaresi yine gam çekmektir. Doktorun buna yapacağı bir şey yoktur; hat-ta gama ilaç vermek yanlıştır ve hastayı daha da kötü yapabilir.

Sövdüğü zehr ise yârun lebi tiryâkıdur
Sinesi sîne-i mecrûhuma ter yakıdur
İshak Çelebi, G 88/1

İshak Çelebi diğer beytinde ise, sevgiliyi derdi veren ve derdin tek çaresi olması yönüyle ele almıştır: Sevgilinin kötü sözleri zehir ise dudağı onun panzehiridir; yaralar açtığı âşığın göğsüne, göğsündeki ter, şifalı bir yakıdır. Günümüzde de kullanılan **yakı**, yaranın üzerine konulursa şişkinlik yapar ve iltihapları dağıtır. Âşığın sinesindeki yara için şifa önerisi ise sevgilinin göğsündeki terdir.

Yanan pervânenün şem’i fitilin
Yüregi zahmına merhem sanurdum
İshak Çelebi, G 179/5

Aşk ateşinde yanan âşığın acısı öyle çoktur ki, tıpkı kendini mumun ateşine atan pervane gibi, mumun fitilinin yüreğindeki yaraya merhem olacağını sanır. Ayrıca, **fitilin** ateş düşürücü bir ilaç olduğunu da vurgulamak gerekir.

Çâk görüp göğsümü kılma ilâcım tabîb
Zâyi olur merhemim bende biter yâre yoh
Fuzûlî, G 60/6

Fuzûlî ise; “*Ey doktor! Göğsümü parçalanmış görüp ilaç yapma. Merhemim boşa gider. Çünkü bende bitip tükenecek yara yok.*” demektedir. Manevi bir rahatsızlık olan aşk yaralanmasına, doktorun yapacağı maddi ilaç hiçbir tedavi sağlayamayacaktır. Aşk yarası iyileşecek yara değildir. Zaten âşık da hiçbir zaman iyileşmek arzusunda olmaz. Çünkü âşığı sevgiliye yaklaştıran o aşk yarasıdır, bela ve ıstıraptır.

Âşk derdiyle hoşem el çek ilâcımdan tabîb
Kılma dermân kim helâkim zehri dermânındadır
Fuzûlî, G 85/2

Bu beytinde ise aşk derdinden hoşnutluğunu *Fuzûlî* şöyle dile getirmektedir: “*Ey doktor! Aşk derdinden memnunum, beni iyileştirmeye çalışmaktan vazgeç, derdime derman arama. Çünkü beni öldürecek olan zehir senin ilâcındadır.*” Dert, ilaç, tabip, derman, helak, zehir” kelimeleri arasında hastalıkla ilgili *tenasüp* vardır. “Dert-derman”, “ilaç-zehir”, “tabip-derman” kelimeleri ile *müretteb leff ü neşr* sanatı yapılmıştır. Dert, maddi hastalık ve yara demektir. Zehir, az miktarda ilaç olarak kullanılır. Pek çok ilacın içinde ise mikro oranda zehir vardır. Aşk derdinden memnun olduğu ve bununla yaşadığı için, derdinin iyileşmesi, *Fuzûlî* için ölüm demektir. Şair beyitte, aşksız yaşayamayacağını söylüyor. Öte yandan aşk derdinin çaresi de yoktur. Çaresi ancak ölüm olabilir. Ayrıca doktorlar, aşk derdine ilaç veremez, çare bulamazlar. Şair, doktora “hiç boşuna uğraşma” demek istiyor. Aşk derdinin çaresi yine sevgilidedir (İpekten 1991: 170).

Ey Fuzûlî öyle kim bîmâr-i derd-i aşksan
Yok durur ölmekten özge hiç dermânın senin
Fuzûlî, G 169/7

Fuzûlî bu beytinde ise gerçeği açıkça dile getirmektedir: “*Ey Fuzûlî! Aşk derdi hastasıysan eğer, senin ölmekten başka hiç dermanın yoktur.*” Ölmek, hasta kelimesiyle beraber kullanıldığında bu maddî ölümü ifade eder. Hastalık aşk olduğunda ise manevî ölümle sevgiliye yaklaşmayı anlatır (Tarlan 1985: 148).

Kamu bîmârına cânân devâ-yi derd eder ihsân
Niçin kılmaz bana dermân beni bîmâr sanmaz mı
Fuzûlî, G 264/2

Bir başka beytinde ise *Fuzûlî*, sevgiliye biraz sitemkâr şöyle demektedir: “*Sevgili bütün aşk hastalarının derdine bir çare bağışlar. Benim derdim neden çare bulmaz? Yoksa benim âşığı olduğumu bilmez mi?*”. “Bîmâr,

deva, derd, dermân” kelimeleriyle hastalıkla ilgili *tenasüp* sanatı yapılmıştır. “Bîmâr” kelimesi beyitte *hasta* ve *âşık* anlamlarında *tevriye*’li kullanılmıştır. Sevgili yerine “cânân” denmesi “can” kelimesiyle ilişki kurmak için söylenmiştir. Sevgili, bütün hastaların derdine çare bulup onlara can vermektedir. Sevgili burada bir doktor gibi düşünülmüştür ve âşıklar da onun hastalarındır. Aşk, derece derece artarak kara sevda (melankoli) ve cünuna kadar ilerler. Sevgilinin hastalarına bulduğu çare de onlarla ilgilenmesi, onlara yüzünü göstermesidir. “İhsan” kelimesi ise sevgilinin sultan, padişah olma vasfını hatıra getirmektedir. Çünkü “ihsan” ancak büyüklerin yaptıkları iyiliktir. Yalnızca ilgilenmesi, hatta zulmetmesi bile âşıklar için bir ihsandır. Fuzûlî, beyitte sevgilinin ilgisizliğinden ve tegâfûlünden yakınmaktadır. Aslında dert, derman yerine geçiyor. Çünkü dert çekmeyince maddeden sıyrılmak ve vahdete erişmek imkânı yoktur (İpekten 1991: 199). Beyitte ayrıca *istifham* sanatı yapılmıştır.

Mevc ile gönlümü ey eşk kopar yanımdan
Nâle ile başım ağrıttı bu bîmâr benim
Fuzûlî, G 207/5

Fuzûlî bu beytinde, “*Ey gözyaşı (seli)! Dalganla gönlümü koparıp yanımdan uzaklaştır. Bu hasta (gönül) inleyerek benim başımı ağrıttı.*” demektedir. Şair burada ise gözyaşlarından medet ummakta ve gönlünü kendinden uzaklaştırmasını istemektedir; çünkü iniltileri artık tahammül edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır.

Lebin çün la’l-rîz olmuş remedden sürhdür sanma
Nice göz ağrısın görmüş durur çeşm-i güher-pâşım
Hayâlî, G 371/4

Hayâlî ise beytinde, “*(Ey sevgili!) Dudağını, ağrıdan lal döken gözüme önemli bir ihtiyaç sanma; (zira) benim cevher saçan gözlerim nice ağrılar görmüştür*” demektedir. “Kırmızı, kızıl” anlamlarındaki *sürh*, terim olarak el yazması kitapların bab veya fasıl başlıklarının kırmızı mürekkeple yazılmasına denir (Pala 2003: 429). İlk beyitte geçen **remed** ise “göz ağrısı, tıp terimi olarak göz kapağını dâhilen kapatan örtünün iltihabı” (Onay 1992: 342) demektir. *Lal* de “kırmızı ve değerli bir süs taşı”dır ve beyitte âşığın gözü ve gözyaşlarına benzetilen olmuştur.

Nabzum tutub Helâkî tabîb-i ecel didi
Ölmek durur bu derde hemîn var ise ilâc
Helâkî, G 20/5

Helâkî ise beytinde, “*Ecel doktoru nabzımı tutup bu derdin ilacı ancak ölümdür, dedi!*” demektedir. Beyitte bir hasta sorgusu sahnesine şahit oluyor-

ruz. Semptomdan teşhise ve uygulanacak tedaviye kadar gözler önüne serilmiş ve aşk derdinin ilacı olarak ölüm gösterilmiştir.

İşidildi ki *kabz* olmuşsın
Anı *bast* eylemeye *müşhil* yi
Ger sorarsan nedür o müşhil olan
Zehr-i kâtil sem-i helâhil yi
Helâkî, Kıt'a 6

Helâkî yukarıdaki kıtasında ise **kabızlık** hastalığına müşhil yemenin iyi geleceğini belirtmekte ve müşhilin ne olduğunu soranlaraysa panzehiri olmayan bir zehri iştirip katilin zehrini yemelerini söylemektedir. *Kabz* ve *bast* “kapanıp açılma, daralıp genişleme” (Devellioğlu 2006: 477) anlamlarına gelmektedir. Mecazen ise manevi feyzin gelişi *bast*, gelmeyişi *kabz*'dir. Şair dörtlükte her iki anlamı da düşündürmektedir. Şairin şifa önerisinin müşhil yemek olduğu görülmektedir. *Müşhil* ise dörtlüğün görülen ilk anlamına uygun olarak “ishal veren, bağırsakları temizleyen, kazuratu kolaylıkla dışarı attıran ilaç” (Devellioğlu 2006: 741) anlamına gelmektedir. Arka plandaki anlamına göreyse “işleri kolaylaştıran, Allah”tır.

Beyitlerde âşğın bağrında derdinden çıkmış olan göz göz olmuş yaraların çaresi olarak şişe çekmenin gösterilmesi dikkate değerdir. **Şişe çekmek**, ağrı dindirmek amacıyla içinde alev yakılarak havası seyreltilen özel bir şişeyi veya bardağı sırtı yapıştırmak, vantuz çekmek şeklinde yapılan bir uygulamadır (Türkçe Sözlük 2005: 1870). Gam derdine tabibin ilacındansa şişe çekmenin daha iyi geleceği ifade edilmektedir. Bugün hâlâ bu yöntemin bazılarıncı kullanıldığı düşünülecek olursa bu dikkat bir kat daha artmalıdır.

Derd-i gamdan zâhidâ bagrunda çıkmış başlar
Bilmiş ol kim *şişe çekmekdür* o derdün çâresi
Zâtî G 1615/4
Sıhhat istersen sakın çekme tabîbin şerbetin
Mihnet-i gam derdine gâyet devâdır *şişe çek*
Hayâlî, G 295/2

İlk beyitte zahide seslenen *Zâtî*, gam derdinden bağrında çıkan çıban başlarına tek çarenin şişe çekmek olduğunu söylemektedir. *Hayâlî* de tıpkı *Zâtî* gibi; “*Gam sıkıntısının derdine sıhhat istersen, sakın doktorun ilacını alma; bu derde şişe çekmek gayet iyi gelir.*” demektedir. Beyitlerde birer şifa önerisi olarak karşımıza çıkan ve günümüzde de hâlen uygulanan “şişe çekmek”, aynı zamanda “içki içmek” anlamında da kullanılmıştır. Gam derdine, doktorun verdiği şuruptansa içki içmenin daha iyi geleceği belirtilmektedir.

Klasik şiirde *rakip*, daima âşığın şikâyetlerine maruz kalır. Onun için kötü, çirkin, zararlı ve zalimdir. Âşığın nazarında o, sevgili ile sıkı münasebettedir. Âşığı üzen de zaten budur. Bu nedenle âşık, daima sevgiliye tembihlerde bulunur ve rakip hakkında onu uyarır. Buna rağmen yâr, âşıktan çok rakibe imkân tanır ve onunla beraber olur, ona yüz verir. Daima sevgilinin kapısında beklediği, eşğinde oturduğu, sokağa çıktığında peşinden yürüdüğü için rakip köpeğe benzetilmiştir. Onun kapısının önünden ayrılmaz ve ona kimseyi yaklaştırmaz (Şentürk 1995: 79). Böylece, genel olarak divan şairlerinin hepsinde rastlanılan rakibi köpek olarak görme ve dolayısıyla onunla ilgili hastalıkların anılması da kaçınılmaz olmaktadır. Bunlardan biri **uyuz**, diğeri **kuduzdur**: **Uyuz**, uyuz böceğinin üst derinin altına girerek yaptığı kaşıntıverici, bulaşıcı bir deri hastalığıdır (Türkçe Sözlük 2005: 2047). Sokak hayvanlarında sıkça görülen bu hastalık, onlara yaklaşan insanlara da kolayca bulaşabilmektedir. **Kuduz** ise köpek, kedi, tilki vb. memeli hayvanlardan ısırma, tırmalama veya salya yolu ile insana geçen, genellikle çırpınma, sudan korkma şeklinde beliren, zamanında aşı yapılmazsa ölümlü sonuçlanan bir hastalıktır. Bu hastalığa yakalanmış olanlara da *kuduz* denir (Türkçe Sözlük 2005:1246).

Yâr ışığında iti geçme rakîbâ yûri var
İderüz uydugumuz iti hazer eyle *uyuz*
Zâtî, G 526/2

Bu beyitte sevgilinin mahallesinde gezinen rakibe seslenen *Zâtî*, orada dolaşmamasını, yoksa uyduğu köpektен *uyuz* kapacağını söylemektedir. Burada *Zâtî*, rakibi ite benzetmekle kalmıyor, onu tehdit ederek işi komediye çeviriyor ve şayet kendisini engellemeye çalışırsa onu uyuz edeceğinden bahsediyor.

Âşıkâ yârun kapısında iti dîrsen rakîb
Dâmen-i ‘ırzun senün çâk ide şâyed ol *kuduz*
Zâtî, G 560/6

Bu beytinde de rakibe seslenen *Zâtî*, âşık için “sevgilinin itidir” demesi konusunda rakibi uyarıyor. Aksi takdirde o kadar itin kendisinin namus eteğini parçalayacağını söylüyor, yani adının çıkmasına sebep olacağını belirtiyor.

Rakîbe kûyum itidir deyüben i’timâd etme
Kuduzdur şâyed incide benüm ömrüm hazer hoşdur
Hayâlî, G 185/3

Hayâlî bu beytinde, sevgiliyi uyararak rakibe kendi bulunduğu yerin itidir diye itimat edip güvenmemesini söylüyor. Aksi takdirde o kuduz it

şınaracak ve âşığı ısıracaktır. Sevgilinin, âşığı bundan esirgemesinin daha hoş olacağını söylüyor.

İt gibi daladı beni kûyında rakîbin
Ey dost Hudâdan dilerem kim *kuduz* olsun
Hayâlî, G 443/5

Bu beyitte ise *Hayâlî*; “*Ey sevgili! Rakip beni senin mahallende it gibi daladı. Tanrı’dan onu kuduz etmesini diliyorum.*” demektedir. Burada ise şair, sevgiliyi görebilmek arzusuyla gittiği sevgilinin mahallesinde kendisini it gibi dalayan ve sevgiliyi görmesine engel olan rakibe beddua edip, kuduz olmasını Tanrı’dan dilemektedir.

Beyitlerden de anlaşılacağı gibi klasik şiirin teşrifatınca aşk, şair için dışında kalınmaz, mutlaka benimsenmesi ve terennüm edilmesi mecburi bir duygudur. Şairin aşk duygusunu şiirine mihver yapması, kendini muhakkak âşık pozisyonunda göstermesi bu edebiyatın uyulması şart olan adabındandır. Kısacası divan şairliğinin yolu, en başta âşıklık rol ve hüviyetini kabullenışten geçmektedir. Böylelikle âşık olan şair için gamla dolu günler ve geceler başlamış olur. İradesi elinden gitmiş kararsız âşık, cefacı sevgilinin tam kelimesiyle mahkûmu ve mecburudur. Âşık, aşkı ile düştüğü derde kendisinden derman bekleyen bir hasta, maşuk ise bu hastanın muhtaç olduğu çareyi elinde tutan tabip hüviyetini alır. Yahut da âşık, kendini maşukun zulüm ve kahrına bir kurban, onun öldürücü elinde bir şehit olarak tasavvur eder. Klasik şiir, çektiği ıstıraplara rağmen bunları isyan etmeden kabullenen ve bir lütuf gibi karşılayan, aşkın yüksek bir ruh ve tevekkül terbiyesine erişmiş bir âşık imajını aksettirir (Akün 1994: 415-416). Âşık için bu manevî hastalığa doktorun vereceği hiçbir maddi ilaç fayda etmez. Onun en iyi ilacı sevgilinin kendisidir. Bundan başka tek çare âşık için ancak “ölüm” olabilir. Şairler, işte bu ruh hâli içinde, çeşitli imajlarla bu ilmi başarıyla şiirlerine taşımışlardır.

3. Tıp İlmîyle İlgili Olarak Adları Anılan Şahıslar

3.1. Hz. İsa

İsrailoğullarının son peygamberidir. Kendisine İncil indirilmiştir. İsa Peygamber bir mucize olarak Meryem’den doğdu. Bu olaylar, Kur’ân-ı Kerim’de ayrıntısıyla anlatılmaktadır. İsa, Cebrâil’in Meryem’e üflediği ruhtur. Bu nedenle neye dokunsa ona can verir, ölüleri diriltir. Körlerin gözünü açmak, çamurdan kuşlar yapıp can vererek onları uçurmak, bebekken konuşmak, su üstünde yürümek gibi mucizeler göstermiştir (Ateş 2002: 212-213). Şiirlerde de Hz. İsa, elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp, hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi gibi özellikleri dolayısıyla sıkça

telmihte bulunulan bir isim olmuştur. Beyitlerde sevgilinin dudağı tıpkı Hz. İsa'nın nefesi gibi âşık için can bağışlayıcı bir unsur olarak ele alınır (Pala 2003: 248).

Ol la'l-i *Mesîhâ-demi* gördün mi kanûn var
Bir bûsesi bin cân gibi mergûb olacakdur
İshak Çelebi, G 48/3

Beyitte *İshak Çelebi*, o İsa nefeslinin dudağından gelecek bir bûsenin bin can gibi kıymetli olduğunu söylemektedir. Burada Hz. İsa'nın mucizesi-
ne telmihte bulunulmuş ve sevgilinin dudağı için müşebbehünbih olmuştur.

Ne denli gözleri bîmâr dil-rübâ varsa
Ölümlüsü dirilir ol *leb-i Mesîhânın*
Hayâlî, G 264/3

Hayâlî ise “Ne kadar gözleri hasta gönül alan sevgili varsa, o İsa dudaklının ölümlüsü dirilir.” demektedir. Burada Hz. İsa'nın hem körlerin görmesini sağlamasına hem de ölüleri diriltmesine telmihte bulunulmuştur.

Cân virür halka hadîs-i la'lün ey *İsâ-nefes*
Bu Helâkî hasta hakkında velî virmez cevâb
Helâkî, G 10/5

Helâkî ise beytinde; “Ey nefesi İsa gibi olan sevgili! Senin lal taşına benzeyen dudağından çıkan sözler halka can verir. *Helâkî* hastanın kim olduğunu bilir, lakin cevap vermez.” demektedir. Burada şair, “*Helâkî*”yi hem mahlası hem de yıkılmış, bitmiş, tükenmiş anlamlarında *teviriyeli* olarak kullanmıştır. Ayrıca “hasta” kelimesini *sıhr-i helâl* ile hem *Helâkî*'ye hem de diğerlerine bağlamaktadır.

3.2. Lokman

Halk geleneğinde değişik kişiliklerle karşımıza çıkan **Lokman**, tarihî bir şahsiyettir. Kur'an-ı Kerim'de, adına bir sure vardır. Hakkında “Doğrusu Lokman'a, Allah'a şükret diye ilim ve anlayış verdik. Kim şükrederse, ancak kendi nefsi için şükreder. Kim de nimeti inkâr ederse, şüphe yok ki Allah (onun şükürüne) muhtaç değildir, Hamîd'dir.”¹ buyrulmaktadır. Kur'an'da ayrıca, oğluna öğütler veriş, onu tevhid ve âhiret konusunda uyarması, ilahî emirlere vasıta olması yönleriyle adından bahsedilir. Lokman hakkında Hristiyanlar ve Museviler arasında da yaygın inanışlar vardır. Eski Araplar arasında da ünlü olan Lokman'ın bir peygamber veya nebi olduğu hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun “sahih bir kul” olduğunu

¹ “Lokman, 31/12”, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, hzl. Elmalılı Hamdi Yazır, Merve Yayınları, İstanbul 2002, s. 413.

kabul eder. Anlatılanlara göre Lokman, hikmet ve hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinir (Pala 2003: 302).

Derd-i 'ışka tuş olan ölürse dermân istemez
Ger ilâc iden ana olursa *Lokmân* istemez
Zâtî G 567/1

Zâtî bu beytinde; “*Âşık, aşk derdine tutulursa ölse de derman istemez; Lokman ona ilaç yapsa onu dahi istemez.*” diyerek bu dertten memnuniyetini dile getirir. Beyitte genel olarak bütün âşıklar kastedilmektedir. Aşk, manevi bir durumdur; ilaç ise ancak maddi hastalıkları iyileştirebilir. Beyitte Lokman’a telmihte bulunulmuştur. “Dert, tuş ol-, öl-, derman, ilaç, Lokman” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

3.3. Hippokrates (Bukrât)

Tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat (Hippocrates) İsa’dan önce 460 yılında bugün Yunanistan’a bağlı olan Kos adasında doğmuştur. Hekim Heraklides’in oğludur. Yaşadığı dönem, sanatçı ve entelektüellerin ilk kez gerçeği aradıkları zamanlar olan Yunan döneminin altın çağıdır. Yaşadığı dönemdeki inanışın aksine hastalıkların olağanüstü güçlerden ve tanrıların gazabından kaynaklandığına inanmamış, her hastalığın fiziksel ve gerçekçi bir açıklaması olduğunu düşünmüştür. Çalışmalarını gözlem üzerine oturtmuş, tıbbî bilim ve sanat hâline getirmiştir. Zatürre ve çocuklardaki sara hastalığının belirtilerini ilk tanımlayan hekimdir. Yine düşünce ve duyguların kalpten değil beyinden kaynaklandığı fikrini ortaya atan ilk hekim Hipokrat’tır. Sanatını icra etmek üzere tüm Yunanistan’ı dolaşmış, Kos adasında bir tıp okulu kurup düşüncelerini öğretmiştir. Öğretisi genelde etik ağırlıklıdır. Bu, Hipokrat andında da açıkça görülmektedir. Bilimsel tıbbın kurucusu olan büyük hekim, İsa’dan önce 377 yılında ölmüştür. Yetmiş beş yıllık çalışmaları daha sonra kitap hâline getirilmiş ve 18. yüzyıla kadar tıpta klasik kitap olarak iki bin yıldan uzun bir süre kullanılmıştır. Yine iki bin yıldan beri mesleğe adım atan tüm hekimlerin değişik şekillerini okuduğu **Hipokrat yemini**, sanılanın aksine Hipokrat’ın kendisi tarafından değil muhtemelen oğlu ya da öğrencilerinden biri tarafından İsa’dan önce 5. yüzyılda yazıya dökülmüştür. Hipokrat yemini, tıbbî etik ile ilgili bilinen en eski metindir ve prensipleri değişikliğe uğramış olsa bile zaman, yer, sosyal sitemler ve dinlerden bağımsızdır. Hipokrat’ın ilk kuralı, hekimin gerek düşünceleri gerekse seçtiği tedavi ile hastaya zarar vermemesidir. Hipokrat yemini hekimlik sanatının önemli sembollerinden birisidir. Herhangi bir bağlayıcılığı ve yasal yaptırımını olmamasına rağmen metin, hekimlik tarihi ve yasaları açısından önem taşımaktadır. **Bukrât** ise Hippokrates’in İslam âlemindeki adıdır. Tıp ve hikmetle ilgili olarak edebiyatta çok kullanılır (Pala 2003: 83).

Şerbet-i bâde ile çok sınıdım hastelere
Eyler anı ki ne Bukrât ü ne Lokmân eyler
Fuzûlî, K 32/11

Fuzûlî yukarıdaki beytinde, hastalara şarap içirmeyi çok denediğini ve onun gösterdiği etkiyi ne Bukrât'ın ne de Lokman'ın gösterebileceğini söylemektedir. “Şarap-bade, saf üzüm suyu, şifa, ilaç” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

3.4. İbni Sînâ

Klasik Türk şairlerinin çok sık kullandığı semboller arasında, kısaca **İbni Sînâ**² adıyla bilinen ve hakkında pek çok halk hikâyesi söylenen bir Türk bilgini de bulunmaktadır. M. 980/1037 yılları arasında Harezmi kültür muhitinde yaşayan bu bilgin, tıp, matematik, mantık ve psikoloji gibi akli ve metafizik ilimlerle uğraşmıştır. Kendisine esas şöhret sağlayan eserleri ise **el-Kânûn fi't-Tıp** ve **el-Şifâ** adlı tıp kitaplarıdır (Açıkgöz 1989: 49). İbni Sînâ, metinlerde ya kendi adıyla ya da Kânûn ve Şifâ adlı eserleriyle zikredilir.

Derd-i ışk-ı yâra *kânûn* üzre dermân bulmaduk
Niçe kez itdük *şifâ* bâbında *Lokmân* ile bahs
Helâkî, G 17/7

Bana devâ it demidür ey tabîb
Var ise *Kânûn*da bâb-ı *şifâ*
Helâkî, G 2/3

Yukarıdaki ilk beyitte *Helâkî*, kaç defa Lokman ile İbni Sînâ'nın eserlerinde (*kânûn* ve *şifâ*) kendi derdinin dermanının anlatıldığı bir bölüm aradıklarını ancak bulamadıklarını söylüyor. Şair, beytinde İbni Sînâ'nın iki tıp kitabı olan *Kânûn* ve *Şifâ*'dan söz ederek İbni Sînâ'ya telmihte bulunmuştur. Burada derdine derman bulamadığını söyleyen *Helâkî*, diğer beytinde doktora seslenerek deva zamanı olduğunu belirtmekte ve *Kânûn*'da şifâ varsa vermesini istemektedir. Şaire göre doktorun bilgisi yetersiz kalmaktadır. Şair, doktordan, İbni Sînâ'dan bir deva öğrenmesini, onun kitaplarına bakmasını istemektedir.

Şairler bu ilim alanına çok önem vermişlerdir; hatta tıp ilmi ve ıstılahları şairlerin imaj dünyalarının vazgeçilmez unsuru olmuştur. Çalışmaya *Divan*'ları konu olan şairlerimizden *Helâkî*'nin “**ilâc**”, *Fuzûlî*'nin ise “**ey hakîm**” redifli gazelleri bu ilmin şairler arasında ne oranda ilgi gördüğünün bir başka göstergesidir. Şimdi bu gazelleri inceleyelim:

² Ayrıntılı bilgi için bk. *İbni Sînâ Kongresi Tebliğleri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1984, 438 s.

Nûş-ı lebünden umsa n'ola hastalar ilâc
Marzî tabîb-i hâzık olandan umar ilâc

Dermân olursa bana lebünden olur yine
Îsâ kılur bu derde kılursa eğer ilâc

Ben hasta hâtırın o leb-i rûh-bahş ile
Bir kerre sorsa istemez idüm diğêr ilâc

Sıhhat yüzini ben de görürdüm zaman ile
Bîmâr-ı aşka fâyide-mend olsa ger ilâc

El urma nabzına ko Helâkînün ey tabîb
Kim şerbet-i eceldür ana çâre-ger ilâc

Helâkî, G 19

Helâkî ilk beyitte, “Hastalar dudağından ilaç içmeyi isteseler, buna şaşılmas; elbette mesleğinde usta olan doktordan hastalığı ile ilgili ilaç umacaklar.” demektedir. İkinci beyitte “Bana derman olursa yine dudağından olur; eğer bu derdin ilacı varsa ancak İsa’da vardır.” denilmektedir. Burada sevgilinin dudağı tıpkı Hz. İsa’nın nefesi gibi âşık için can bağışlayıcı bir unsur olarak ele alınmıştır. Üçüncü beyitte şair, “Ben hasta gönü, o can bağışlayan dudak ile bir kere öpse başka ilaç istemezdim.” denilmektedir. Bu beyitte de sevgilinin can bağışlayan dudağı ile bu kez adı anılmadan Hz. İsa’ya telmihte bulunulmuştur. Dudak, “sormak” fiiliyle cinsel açıdan ele alınmıştır. Canın son çıkış noktası dudak olduğu için can ile yakından ilgilidir. Nitelik bakımından bir tabip, deva, ilaçtır. Aşığa can bağışlayan her türlü meziyet ve ilaç dudakta mevcuttur (Pala 2003: 297). Şair dördüncü beyitte ise “Eğer aşk hastasına ilacın kârı olsa, zamanla ben de sıhhat yüzü görürdüm.” diyerek aşk hastalığına maddi hiçbir ilacın fayda etmeyeceğini bir kez daha vurgulamaktadır. Son beyitte ise şair, doktora seslenerek ölümcül hastanın nabzına bakmayı bir tarafa bırakmasını ki ona çare olacak ilacın ecel şerbeti olduğunu belirtmektedir. “Ecel” muayyen olan vade, ömrün sonudur. İslam dinine göre Allah tarafından takdir edilen ecel, ne ileri ne de geri alınabilir. Klasik şiirde de sevgilinin ayva tüyleriyle münasebeti olduğu düşünülür (Pala 2003: 143). Burada da görüldüğü üzere aşk hastalığına tutulmuş şair için tek geçerli ilaç sevgilinin kendisidir. Mahlasını tevriyeli olarak kullanan *Helâkî* kendini ölümcül hasta olarak nitelemektedir.

Aşkta cânımda bir pinhân maraz var ey hakîm
Halka pinhân derdüm izhâr etme zinhâr ey hakîm

Var bir derdim ki çok dermandan artıktır bana
Koy beni derdimle dermân eyleme var ey hakîm

Ger basıp el nabzıma teşhis kılsan derdimi
El-emânet kılma her bî-derde izhâr ey hakîm

Ger benim tedbîr-i bih-bûdumda sen bir sa'y kıl
Kim olam bu derde artıkrak giriftâr ey hakîm

Gör ten-i uryân ile ahvâlîmi hicran günü
Var imiş rûz-ı kıyâmet kılma inkâr ey hakîm

Çekmeyince çâre-i derdimde zahmet bilmedin
Kim olur dermân-i derd-i aşk düşvâr ey hakîm

Renc çekme sıhhat ümîdin Fuzûlî'den götür
Kim kabûl-i sıhhat etmez böyle bîmâr ey hakîm

Fuzûlî, G 189

Fuzûlî yedi beyitlik “ey hakîm” redifli gazelinin ilk beytinde, “*Ey Hekim! Canımda aşkın sebep olduğu gizli bir hastalık var. Ey Hekim! Aman bu gizli derdimi halka açıklama.*” demektedir. Aşk, gönülde gizli bir hastalıktır. Bunu halka açıklamak hastaya türlü zararlar verir. Çünkü herkes bu hastalığın mahiyetini anlayamaz ve âşığı kınar. İkinci beyitte “*Bir derdim var ki çok dermandan daha üstündür. Ey Hekim! Git, beni derdimle baş başa bırak.*” denilmektedir. Aşk derdi öyle bir derttir ki, dertli bunu her şeyden çok ister. Derman kesinlikle istemez. Birinci mısradaki *var* “mevcut” manasına, ikinci mısradaki ise “git” manasıdır. *Cinas* sanatı yapılmıştır. Üçüncü beyitte şair, “*Ey Hekim! Elini nabzıma koyup derdimin ne olduğunu anlarsan, bu sırrı sana emanet ediyorum; bu derdin ne olduğunu her dertsiz açıklama.*” demektedir. *Dertsiz*, burada “duygusuz, basit insan” anlamındadır. Dördüncü beyitte “*Gel ey hekim, sen beni iyileştirmeye bir çalış ki bu derde daha fazla yakalanayım.*” denilmektedir. Aşk derdi artıkça âşık sıhhat bulmaktadır. Şair beşinci beyitte ise “*Ey Hekim, ayrılık günü çırılçıplak vücudumun ne ıstıraplar içinde kıvrandığını gör de kıyamet gününü inkâr etme.*” demektedir. Kıyamet günü herkes çırılçıplak mezardan kalkacaktır. Hayattayken bir insan ancak çıldırırsa çırılçıplak soyunur. “Hâlîmi gör!” dediği bu cinnettir. İstıraptan çıldırdığını söylüyor. Ayrıca, hükemâ yani hakîmler, müspet ilimle mantığa inanırlar ve dini, dolayısıyla da kıyameti inkâr ederler. Şair, “Beni bu hâlde gör de kıyameti inkâr etme!” demek isti-

yor (Tarlan 1985: 222). Altıncı beyitte, “Benim derdime bir çare bulmakta zahmet çekmeyince aşk derdinin dermanı ne kadar güçtür, anlamadım ey hekim!” diyen şair, son beyitte ise “Ey hekim, zahmet çekme ve Fuzûlî iyi olur diye ümitlenme; zira böyle bir hasta sıhhat bulamaz.” demektedir. Aşk derdinin dermanı yine aşktır.

Tıp ilmi ile ilgili beyitlerin şairlere göre dağılımı.	
FUZÛLÎ	96 beyit
İSHÂK ÇELEBÎ	38 beyit
HAYÂLÎ	35 beyit
ZÂTÎ	28 beyit
HELÂKÎ	27 beyit

Klasik Türk şiirinde tıpla ilgili terimler örnek beyitlerde de açıkça görüldüğü üzere şairler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Âşık olduğu için gönülünün hasta olduğunu düşünen âşık, bu marazi derde deva aramaktadır. Bu sebeple de tıp ilmi, mecaz dünyasının vazgeçilmez bir kaynağı durumundadır. Özellikle hastalık adları ve çeşitli terimler beyitlerde yerlerini almaktadır. Sürekli olarak ıstırap içinde gam çeken âşık rolündeki şair için bu ilim alanıyla ilgili kullanımlar elbette ki vazgeçilmez olacaktır. Öyle de olmuş ve şairler zengin çağrışımlı ifadeler bulmayı başarmışlardır. Yukarıdaki tablo da, şairlerin bu ilim alanı ile ilgili beyitlerinin dağılımını göstermektedir. Görüldüğü gibi, bir aşk ve ıstırap şairi olan *Fuzûlî*, tıp ilmiyle ilgili motifleri beyitlerinde daha çok kullanarak diğer şairlerin önüne geçmiştir. *İshak Çelebi*, *Hayâlî*, *Zâtî* ve *Helâkî* ise birbirlerine yakın oranlarda tıp ilmine ve onun istilahlara şiirlerinde yer vermişlerdir. Âşıklık rolünü benimseyip ruhlarında özümseyen ve sürekli ıstırap çeken şairler, bu ilim alanına yer verirken, yalnızca onunla ilgili terimleri ve hastalıkları anmakla kalmayıp çok çeşitli şifa önerileri de sunmuşlardır. Asla kapanmayan aşk yaralarıyla şairler, bu manevi derde maddi olan tıp ilminin getirdiği ve getireceği hiçbir tedavi ya da ilacın fayda etmeyeceğini, bu marazi hastalığın tek çaresininse ölüm olduğunu altını çizerek belirtmişlerdir. Yukarıdaki tablo da, şairlerin bu ilim alanına Divan’larında ayırdıkları yeri göstermektedir.

Kaynakça

- AÇIKGÖZ, Namık, (1989). “Divan Şiirinde İbn-i Sînâ”, *Millî Eğitim*, S.89.
ADIVAR, Adnan, (1991). *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- BALTACI, Cahid, (1976). *15-16. Asırlar Osmanlı Medreseleri Teşkilat- Tarih*, İstanbul.
- ÇAPAN, Pervin, (1991). "Edebiyat Tarihi Geleneğimiz Etrafında Düşünceler ve Bir Eser", *Millî Kültür*, S. 86.
- DEMİR, Ömer, (2000). *Bilim Felsefesi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- FÂRÂBÎ, (1990). *İhsâ'ü'l-ulûm, İlimlerin Sayımı*, (çev. Ahmet Ateş), MEB Yayınları, Ankara.
- FUZÛLÎ, (1997). *Dîvan*, (Haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur), Akçağ Yay., Ankara.
- GÜFTÂ, Hüseyin, (2004). *Dîvan Şiirinde İlim*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HAYÂLÎ, (1993). *Dîvan*,. (hzl. Ali Nihad Tarlan), Akçağ Yayınları, Ankara.
- HELÂKÎ, (1982). *Dîvan*,. (hzl. Dr. Mehmet Çavuşoğlu), İÜ Ed. Fak. Yayınları, İstanbul.
- İZGİ, Cevat, (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayıncılık, C. 2, İstanbul.
- KÖKER, Ahmet Hulusi, (1984). "Tıp Kanunu Hakkında Açıklama", *İbni Sinâ Kongresi Tebliğleri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri.
- KUTLUER, İlhan, (2001). *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- NEV'Î EFENDÎ, (1995). *İlimlerin Özü (Netayic el-Fünûn)*, (hzl. Ömer Tolgay), İnsan Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender, (2003). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul.
- Türkçe Sözlük*, (2005). TDK Yayınları, Ankara.
- ÜSKÜPLÜ İSHAK ÇELEBÎ, (1989). *Dîvan*, (Haz. Dr. Mehmet Çavuşoğlu, Mehmet Ali Tanyeri), MSÜ Fen-Ed. Fak. Yayınları, İstanbul.
- ZÂTÎ, *Dîvân*, (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) *Gazeller Kısmı*, C. I, (hzl. Ali Nihad Tarlan), İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1967, G. 1-496; C. II, (hzl. A. N. Tarlan), İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1970, G. 497-1003; C. III, (hzl. Mehmet Çavuşoğlu- Mehmet Ali Tanyeri), İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1987, G. 1004-1825.